

08 HAZİRAN 1992

10

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

10. Sayı

Atatürk Üniversitesi Basımevi-ERZURUM, 1991

A.Ü. İ. E. Dergisi

10. Sayı

A.Ü. Basımevi
Eylül 1991Yazan: Lütfi İbrahim
İngilizceden Çeviren:
Prof. Dr. Emrullah YÜKSEL**Allah'ın Varlığı Hususunda Mâtürîdî'nin Delilleri***

Her ne kadar A. J. Wensinck¹ ve Mâjîd Fakhry², Allah'ın varlığı konusundaki islâmî delilleri tartışmışlar ise de, ancak onların her ikisi de Mâtürîdî'nin Kitâbu't-Tevhîd³'inin 1970 de yayınlanmış olması dolayısıyla mevcut tartışmanın bu yönüne değinmemişlerdir.

Mâtürîdî, bu konuyla ilgili olarak, Allah'ın varlığına ait esas delillerini, âlemin sonradan oluşu (hudûsu'l-'alam) üzerine dayandırmaktadır. Bundan dolayı âlem, varlığı için yaratıcı bir sebebe muhtaçtır. Mâtürîdî, âlemin hudûsunu ispatlamadan önce, âlemin ezeliğini (kâdimini) iddia eden Tabiatçılar (Ashâbu't-Taba'), yıldızlara tapanlar (Ashâbu'n-Nucûm), Seneviyeler (Mecuziler) gibi çeşitli grupların delillerini çürütmek zorundaydı. Mâtürîdî, onların âlemin başlangıcına ilişkin bozuk fikirleri için üç sebep ortaya koymuştur. Birincisi: Onlardan bazıları, akli kullanmayı terkettik (taklid) lerinden dolayı âlemin ezeliği tarafını tuttular. Bunlar, tamamen körü körüne başkalarını taklidettiler. Mâtürîdî, bu gruba dahil olanlarla her hangi bir tartışmaya girmenin anlamsız olacağını ifade etmiştir⁴.

İkinci olarak: Onların, suretin çok değişken hüvviyetine veya eşyanın tabiatına ve nesnelere diğer nesnelere ilişkin ilişkisine ait gözlemleri, sebep ve sonuç üzerine dayanmaktadır. Onlar her şeyin bir şeyden meydana gelmesi gerektiğini iddia ederler. Bu yüzden, Allah, âlemin vasıtasız sebebidir. Böylece âlem, O'nun varlığından dolayı ezeli (kadîm)dir⁵. Üçüncü olarak: Çünkü âlem, hayır, şerr, sevinç ve

* Bu makale, Hamdard İslamicus Winter, 1980 Quarterly Journal of the Hamdard Müracaatlar ve Notlar Foundation, Pakistan, Vol.III. 4. s. 17-22'de yayınlanmıştır.

- 1 A.J. Wensinck, "İslâm Kelâmında Allah'ın Varlığının Delilleri " In Mededeclingen der Konik, Academic van Wetenschappen, Deel 81, Serie A. No.2, Amsterdam, 1936.
- 2 Mâjîd Fakhri, "Allah'ın Varlığı İçin İslâmî Klasik Deliller" in Muslim World, 47, 1957.
- 3 Al-Mâtürîdî, Kitâb al-Tawhîd, Nşr. Fathalla Khulayf, Beirut, 1970. O, 1950'de müteveffa Prof. Joseph Schact'ın bu elyazmayı bulmuş olduğu nota uygundur; bak, onun makalesi "İslâm Kelâm Tarihi İçin Yeni Kaynaklar", Studia Islamica içinde, I, (1953), s. 23-42.
- 4 Kitâb al-Tawhîd, s. 111.

kederin varlığına tanıklık etmektedir. Bu görüş, âlemin iki yaratıcıya sahip olduğunu iddia eden düalist (Dehriyye)lere isnât edilmektedir. Onların birisi, bütün hayırların çıktığı hayır ilâhı, diğeri ise bütün şerlerin kaynağı olan şer ilâhıdır⁶.

Mâtürîdî, her şeyin bir şeyden çıkması gerektiğini savunan Tabiatçı görüşleri reddetmektedir. O, eşyanın diğer eşya içinde gizli (kumûn) bulunamayacağını ispat etmektedir. Bundan dolayı, beşerî varlığın sadece sperma (meni)dan meydana gelmesi veya yalnızca tohumdan ağaç olması mümkün değildir; sperma ve sözkonusu tohum içinde, insan şekli, rengi ve tam yetişmiş bir ağacın ölçüsü yok (gayr-ı mevcûd) tur. Onlar, insan bedeninin durumunu bildiğimizden beri alınan gıdalardan meydana geliyor, meselâ ölçsüz gıda, gelişmenin belli sınırlarını ifrata götürmeye sebep olabilir; bazıları gıda ile büyüyüp şişmanlarken (yusammîn), diğerleri hayatlarını yemekle geçirdikleri halde yine de zayıf kalırlar. Bundan başka, farklı sonuçların bir ve aynı gıdadan meydana gelebildiğini müşahede etmekteyiz. Mamafih, bu, orada, Allah olan bir yönetici (mudabbir)nin olması gerektiğini göstermektedir⁷.

Sebeplilik ('illiyet) doktrinine karşı tartışmalarıyla ilgili olarak Mâtürîdî, âlemin ezeliğine inanan bütün bu insanları delillerle çürütür. Onlar, dört elemanın ezeliğine inanan Ashâbu't-Taba' veya Tabiatçılar; dünyadaki bütün olayların kaynağı olarak yıldızların ezeli hareketlerini kabul eden Ashâbu'n-Nücûm; maddenin ezeliğine inanan Ashâbu'l-Heyûlâ; bunlara ilâveten çeşitli düalist (seneviyye) gruplarıdır. Mâtürîdî, bunların, dünyanın bir yaratıcıdan meydana geldiğini ihtiva eden sebeplilik ('illiyet) doktrinini savunmalarına rağmen hâlâ âlemin ezeli (kadim) olduğunu iddia ettiklerini bildirmektedir. Onlar Allah'ı tam fail veya sebeple bir tutmakta ve âlemi onun zarurî eseri ('illa kavmî'l-a'lem) olarak kabul etmektedirler. Onlar, malulsuz (esersiz) bir sebebin imkânsız olduğunu iddia etmektedirler. Ve mademki âlem, ezeli olan sebebin eseridir, onun da ezeli olması gerekir. Bundan dolayı yaratıcı, âlem üzerine cömertliğini ihân ettiğine göre, kudretli ve cömert bir mevcûd olmalıdır⁸. Fakat, Mâtürîdî, âlemin bir yaratıcı tarafından zârurî olarak (bi't-Taba') yaratıldığının imkânsız bulunduğunu söylemek suretiyle bu sebeplilik ('illiyet) doktrinini reddetmektedir. Bu takdirde yaratıcı mecbur edilmiş olmakta, oysa yaratıcının mahiyeti, kendisinin hiç bir veçhile bir mecburiyete zorlanamayan varlık olmasıdır. Bundan başka, Mâtürîdî, kendi özelliği icabı basit birşey yapabilen kimsenin, yalnızca aynı

⁵ Aynı eser, s. 111-12.

⁶ Aynı eser, s. 113.

⁷ Aynı eser, s. 113-16.

⁸ Aynı eser, s. 30.

çinisten bir şey meydana getirebileceğini söylemektedir⁹. Bununla beraber onlar; Allah'ın hür irade ile âlemi meydana getirdiğini kastediyorlarsa, o zaman O'na sebep denmesi yerstzdır¹⁰.

Âlemin ateş, toprak, hava ve su gibi dört elemanın bir ürünü olduğunu kabul eden Tabiatçıların inancı veya başka bir tabirle, onların, eşyanın farklı niteliklerinin bu dört elemanın¹¹ karışmasının sonucu olduğu iddiaları, Mâtürîdi tarafından reddedilmiştir. Mâtürîdi, eğer bu elemanlar tabii şekilde tayin edilmiş (matbû') ve tayin edilen (matbû') yalnız bir şey yapmaya mecbur edilmiş ise, onun tabii şekilde bir şey yapmak için tayin edilmiş olacağını ispatlamaktadır. Bu yüzden, onlar, başka bir şey onu değiştirmedikçe bir durumdan başka bir duruma dönüşemezler¹². Netice olarak yaratılışa ait değişik bileşim ve filler sonunda kendini gösteren âlemin ahenkli düzeni, âlemde ilim ve hikmet sahibi bir Düzenleyici (mudabbir)'nin varolmasını gerekli kılmaktadır¹³. Diğer taraftan, tayin edilen şey (matbû'), öbür şeyler üzerinde, bu şeyler, o etkinin alıcısı olmadıkça etkili olamaz. Binaenaleyh, meydana getiren ve tabii olarak tayin edilmiş olanı birleştiren ve onun etkisini onaylayan harici bir güç olmalıdır¹⁴. Aynı şekilde, eğer boya ilacı, kendi kendine boyanmaya bırakılırsa, o kötü renkler hasıl edecektir, bu yüzden boyaların herşeyi yerli yerine koyan Hikmet sahibi ve Bilgili bir zat tarafından meydana gelmesi gereklidir¹⁵. Ayrıca, Mâtürîdi, tabiatın kendi varlığını tayin edemeyeceğini söyler¹⁶. Bu sebepten onların fiili, onları böyle kılan birine bağlıdır¹⁷.

Âlemdaki bütün değişikliğe sebep olan yıldızların hareketinin ebedliğini iddia eden Ashâbu'n-Nucûm (Yıldızlara inananlar) ile ilgili olarak, Mâtürîdi, onların görüşlerini "O" (âlem)nun sonda (nihâya) da başta (ibtida') da sonlu olduğunu söyleyerek reddetmektedir. O, her hareketin kendisine takaddüm eden bir hareketin sonu olduğunu, böylece onun bir başlangıca sahip olmadan sona doğru bir hareket olmasının imkânsız bulunduğunu ifade etmektedir¹⁸. Ashabu'n-

⁹ Aynı eser, s. 33, Man Kawwana al-shay'a bihi bi'l-Taba' fahuwadhû naw'in.

¹⁰ Aynı yer.

¹¹ Aynı eser, s. 141.

¹² Aynı eser, s. 117; Kırş. R.M. Frank., "Mâtürîdi'nin Öğretisinde Tıbbî Konusunda Notlar ve Mülâhazalar" Melangeş D'İslamigie içinde, Neşr.: Pierre Salmon, Leiden 1974, s. 144-45.

¹³ Aynı eser, s. 114.

¹⁴ Aynı eser, s. 117.

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ Aynı eser, s. 142.

¹⁷ Aynı eser, s. 152.

¹⁸ Aynı eser, s. 144.

Nücüm'un inancı hakkında Mâtûrîdî tarafından verilen başka bir delil, eğer iki şeyin doğru (müstakim) bir hatta hareket etmekte oldukları (yasîrânî) söylense, ve biri diğërinden ileride bulunsa, bu, ya ikisinden birinin diğërinden önce hareket ettiğini ya da onların farklı hızlarda hareket ettiklerini izah etmiş olmakta, eğer onların ikisinin de eşit hızda oldukları farzedilirse, bir tek alternatif, onların farklı noktalardan hareket ettikleridir, bu da mamafih o hareketin bir başlangıca sahip olduğunu göstermektedir¹⁹.

Mâtûrîdî Seneviyye (dualist)²⁰ hikmet tanımları konusunda bir yanlış anlamaya sürüklendikleri için onların hakim olan zatın âlemde kötülüğü ve şerri işleyemez fikrini saçma olarak kabul etmektedir. Mâtûrîdî, hikmeti, her şeyi tam yerli yerine koymak ve herkese müstehak olduğu hakkını (hazz) ihmal etmeksizin ve kayıtsızlık göstermeksizin vermek olarak tanımlamaktadır. Bundan başka, o, insan aklının bütün yaratıklardaki Allah'ın hikmetini idrakte sınırlı olduğunu ifade etmektedir. (lâ yablughu-ha 'akl al-bashar)²¹.

Mâtûrîdî, aynı zamanda, Ashâbu'l-Heyûla tarafından kabul edilen, âlmin menşeinin şekilsiz bulunan ve mümeyyiz niteliği olmayan İlk Madde (heyûla veya tina) olduğu görüşünü de çürütmektedir; bütün cevherler ve arazlar olsun dünyadaki değişiklikler, İlk Maddenin tabiatı içinde bulunan sebeplerden zuhur eden, gizli bir güç (kuvva kâmina) tarafından meydana gelmektedirler²². Mâtûrîdî, eğer dünyada "gizli güç"ün neden olduğu değişme meydana gelirse, bu değişmenin bir neticesi olarak İlk Madde, daha uzun süre mevcut olmayacağını, fakat yerine geçici özelliklerden ve cevherlerden mürekkep dünyanın geçeceğini delil göstermektedir²³. Ayrıca Mâtûrîdî, İlk Maddenin, bütününün varolmasına karşılık, daha uzun süre mevcut olmayacağı, başka birşey tarafından meydana getirilmiş olduğu zannedilen bu dünya olduğunu söylemektedir²⁴. Mâtûrîdî, yine, İlk Maddenin bilgisiz bir güç olduğunu, ve dünya işlerini kontrol etmesinin ve onu varlık içine getirmesinin imkânsız olduğunu söyleyerek kumün (gizli) fikrini

¹⁹ Aynı yer, Krş. al-Khayyât, Kitâb al-İntisâr Wa'l-Radd 'alâ Ibn al-Rewandî al-Mulhid, Beirut, 1957, s.33-4.

²⁰ Ayrıntılı deliller içinde, Mâtûrîdî, Seneviyyenin çeşitli görüşlerini tartışmaktadır: Maniheistler, Markionitler, Mazdekiler, Deysaniler, ve onların aydınlık ve karanlığın karışımının sebepleriyle ilgili delillerin zaafını ispat etmektedir. Bak, Kitâb al-Tawhid, s. 15-19,37,113,7-18, 3-12,116.

²¹ Aynı eser, s. 37.

²² Aynı eser, s.147.

²³ Aynı eser, s. 148.

²⁴ Aynı eser, s. 62,23.

reddetmektedir²⁵.

Âlemin ezeli olduğunu ileri süren görüşleri reddettikten sonra, Mâtûridî, âlemin hâdis olduğunu ve onun bir Muhdîs (yokluktan varlığa çıkarana)'ı gerektiğini ispat etmeye devam etmektedir. O, eğer cisimler kendilerinden bir araya gelemiyorsa veya ayrılamıyorsa, onlar mükemmel bir durumda bile, kendi içlerinde bozulmuş olan şeyin jadesine muktedir değillerse ve birbirine aykırı ve zıt tabiatlar kendi kendilerine bir araya gelemiyorlarsa, şu halde bir İlim ve Hikmet Sahibi Allah'ın olması gereklidir, diye delil göstermektedir²⁶. Mâtûridî, daha önce Nazzâm'ın dediği suretle, aynı delili kullanmıştır. Biz, "Kitâbu'l-Intisâr"da o'nun şöyle dediğini okumaktayız: Ben, sıcak ve soğuğu, kendi tabiatlarına göre, birbirine zıt ve aykırı olmalarına rağmen, bir cesette bir araya geldiklerini bulmaktayım ve ondan sonra onların kendiliklerinden değil de, başka bir güç tarafından uzaklaştırıldıklarını ve cevherlerinin tam tersine bir araya gelmeye mecbur edildiklerini görmekteyim²⁷. İki delil arasındaki bu benzerlikler açıkça İslâm'da diğer mezheplerin mensuplarıyla birlikte Mu'tezili münakaşaların tesirini göstermektedir²⁸.

Mâtûridî, âlemin kendi kendine var olmadığını ispat etme hususunda, eğer âlem, muhdissiz, kendi isteğiyle var olsa, kendi isteğinin var olması söz konusu olduğundan, (o kendisi için) ancak şartların en iyisi ve niteliklerin en seçkini ile memnun olacaktır, böylece âlemden şer meydana gelmemiş olurdu, diye delil gösterdiği şer kavramını şaşılacak derecede kullanmıştır²⁹.

Âlemin değişen durumuyla Mâtûridî, Allah'ın varlığı için delil göstermektedir. O, dünyanın, arazların sürekli bir değişimine maruz kaldığını; canlı bir varlığın öldüğünü, ayrı olanın birleştiğini, genç bir çocuğun büyüdüğünü, kötünün iyi olduğunu sıra ile ifade etmektedir. Böylece âlem, içinde meydana gelen değişimlerin neticesi olarak devamlı değişmektedir. Mevcudat için kendilerinden değişime imkânsızdır, eğer böyle olsaydı, bir elbisenin rengi, boya olmaksızın kendi kendine değişirdi, veya bir gemi kendi kendine olurdu; ve böyle olmadığına göre, onu nasıl yapacağını bilen bir kimse olmalıdır. Bu, aynı zamanda âlem hakkında da söylenmiş olabilir³⁰.

Mâtûridî'nin delilleri, âlemin menşei ile ilgili çeşitli mezheplere

25 Aynı eser, s. 63.

26 Aynı eser, s. 17-19.

27 Al-Khayyât, Kitâbal-Intisâr, s. 40.

28 Kitâb al-Tawhid, Giriş, s. 33.

29 Aynı eser, s. 17.

30 Aynı eser, s. 18-21.

ait görüşlere karşı, Mu'tezililere, bid'at ehline v.s.ye onun medyuniyetini arz etmektedir³¹. Fakat eğer o, onların görüşleriyle tatmin olmazsa (yani Mu'tezililer), Mâtürîdî, onlar hakkında hoşnutsuzluğunu beyanda ve onların zaafını ispatta tereddüt etmez.

³¹ Joseph Schacht, "İslâm Kelâm Tarihi İçin Yeni Kaynaklar" *Studia Islamica*, C. I, s. 42; J. Meric Pessagno, "Akıl ve Din" (Ebu Mansur El-Mâtürîdî'nin görüşü, *The Muslim World*, C. LXIX, no: 1 Ocak 1980, s. 27. Cisimlerin Yaratılışını ispatta Mu'tezilî metodun tenkidi için bk. *Kitab al-Tawhid*, s. 137-139.